

Sebebi, qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózliginde “quwray – ishi gewek, uzın boyli, basında shashaqlanğan shoq gúli bar ósimlik” - dep berilgen [6:200]. Demek, bul belgiler atamanıń ósimlik atınan kelip shıqqanında dárek beredi. Házirgi waqıtta bul atama kórkem sóz sheberleriniń dóretpelerinde azı-kem ushırasadı. Misalı:

Shert, bashqurt, sıhsıtıp quwrayıńdı sen! [12:89]

Shuńqobız. Bul atama barmaq járdeminde, sonday-aq, úplew arqalı shertiletuǵın muzikalıq ásbabın bildiredi. Aǵashtan, temirden yamasa gúmisten islenip, kóbinese hayal-qızlar tárepinen toy-tamashalarda atqarılǵan. Misalı:

Shuńqobızdıń jaǵar nama sazları,

Íshqı otına kúyıp hámme nazları [10:86]

Bul muzikalıq ásbap qaytalanbas ájayıp dawısqa iye bolǵanlıǵı ushın shayırlar bul atamanı óz shıǵarmalarında jiyy qollanadı. Misalı:

Ilgir zeyniń shuńqobızdıń tilindey [13:173]

Sıbzıǵı. Qamıstan yaki aǵashtan islengen, nay kórinisindegi úplep shertiletuǵın muzikalıq ásbap. Kóbinese, shopanlar arasında keń qollanılǵan. Bul atama qaraqalpaq klassik shayırları shıǵarmalarında ushırasadı. Misalı:

Sıbzıǵı boldım, saz boldım,

Únim shıqpay sam-saz boldım [5:19]

3. Urıp shertiletuǵın muzikalıq ásbap atamaları. Bul topǵa *dáp, dabil, baraban* sıyaqlı muzikalıq ásbaptı bildiretuǵın atamalar kiredi.

Dáp. Ózbek, tájik, uyǵır xalıqları arasında keń tarqalǵan muzikalıq ásbaptı bildiredi. Muzikalıq ásbaptıń diametri shama menen 400 mm bolıp, urıp shertiletuǵın ásbaplar qatarına kiredi. Qaraqalpaq tilinde de bul atama

keń qollanıladı. Misalı:

Arbada dáp qaǵıp, shertip balaman,

Keldi juwdırılǵan kewilli kárwan. [13:114]

Dáp júdá eski muzikalıq ásbaplardıń biri bolıp, onı túrli ansambl, orkestr hám jeke halda atqarıw múmkin.

Dabil. Bul atama da qaraqalpaq tilinde erteden qollanıladı. Ol dáp sıyaqlı domalaq formaǵa iye, tayaq arqalı urıp shertiletuǵın muzikalıq ásbaptı bildiredi. Dáslep belgi beriw ushın qollanılǵan.

Baraban. Bul atama qaraqalpaq tiline sońǵı dáwirlerde kirip kelgen. Baraban, tiykarınan, eki túrli bolıp, kóbirek simfoniyalıq hám úplep shertiwshi orkestrlerde qollanılardı.

Solay etip, muzikalıq ásbaplardı bildiretuǵın atamalar usınday leksika-semantikalıq ózgesheliklerge iye. Olardıń kópshiligi qaraqalpaq tiliniń sózlik quramınan ázelden orın alıp, waqıt ótken sayın hár qıylı ózgeriske ushıraǵan. Atamaların kelip shıǵıwına názer awdarsaq, olardıń kópshiligi xalıqtıń oy-órisi, kásibi, jasaw sharaytı menen baylanıslı. Máselen, neshe ásirler dawamında xalıq penen birge jasap kiyatırǵan qobız, duwtar, sırnay sıyaqlı ásbaplardıń bóleklerine baylanıslı atamalarǵa názer awdarayıq. Olardıń kópshiligi adamnıń dene múshelerin bildiretuǵın sózlerdiń tuwra mániden awıspalı mánige ótiw arqalı jasalǵan. Yaǵnıy, xalıq óziniń dúnyatanımı, oy-órisi arqalı ózlerinde bar predmetlerge salıstırıp qaraǵan. Máselen, bas, gewde, qulaq, til, shómish sıyaqlı atamalar usılar qatarına kiredi.

Juwmaqlap aytqanda, muzikalıq ásbaplarǵa baylanıslı atamalar qaraqalpaq tiliniń leksikasında tiykarǵı qatlamlardıń biri sanaladı. Sonlıqtan olardıń leksika-semantikalıq ózgesheliklerin úyreniw hárbir dáwirde de áhmiyetke iye dep oylaymız.

Ádebiyatlar

1. Адамбаева Т. Революцияға шекемги қарақалпақ музыкасы. – Нөкіс: «Қарақалпақстан», 1976.
2. Акбаров И. А. Музыка луғати. – Тошкент: «Уқитувчи», 1997.
3. Allanazarov D. Qaraqalpaq sazları (Duwtar). – Nókis: «Bilim», 2004.
4. Әдебиет хрестоматиясы. Жийен жыраў, Күнхожа, Бердақ. kitapxana.com
5. Бердақ. (Сайланды шығармалары). (Қайта басылым). – Нөкіс: “Билим”, 2019.
6. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. 3-том. – Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1988.
7. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. I-III томлар. Индекс. Тошкент: 1960-1967.
8. Nadirova A. Qaraqalpaq muzika tariyxı. – Tashkent: Sano-standart, 2018.
9. Садоков Л. Р. О двух новых изображениях среднеазиатской углобой арфы. «Вестник» Каракалпакского филиала АН УзССР, №4. – Нукус: 1965.
10. Омар Сүйирбек улы. Айырша. (Таңдамалы шығармалары). – Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1979.
11. Сабуrowа А. А. Қарақалпақ тилиндеги музыка терминлери. -Нөкіс: «Билим», 2008.
12. Юсупов И. Таңлаўлы шығармаларының еки томлығы. I том. -Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1992.
13. Юсупов И. Таңлаўлы шығармаларының еки томлығы. II том. -Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1992.

REZYUME

Bu maqolada qaraqalpaq tilida ayrim musiqiy asbob atamalarining leksik-semantik xususiyatlari o'rganilgan. Ular ma'lum bir guruhlarga ajratilib, semantik xususiyatlari aniqlangan. Unda qo'biz, dutor, g'ijjak, do'mbira kabi torli musiqiy asbob atamalarining qo'llanilishi bayon etilgan. Ayrim musiqiy asbob atamalarining kelib chiqishi bo'yicha ma'lumotlar berilgan. Eski musiqiy asboblarning bo'laklarini bildiruvchi atamalar ham alohida ko'rsatilgan. Musiqiy atamalarni atroflicha tadqiq qilish qaraqalpaq tili terminologiyasining yanada rivojlanishiga yordam beradi.

РЕЗЮМЕ

В этой статье исследуются лексические и семантические различия различных терминов о музыкальных инструментах в каракалпакском языке. Они разделены на определенные группы и выявлены смысловые различия. В нём упоминается использование струнных музыкальных инструментов, таких как кобыз, дутар, гирджек и домбра. Приведена информация о происхождении некоторых терминов музыкальных инструментов. Также представлены термины, обозначающие части старых музыкальных инструментов. Всестороннее изучение музыкальных терминов способствует развитию каракалпакской терминологии.

SUMMARY

This article explores the lexical and semantic differences of various terms about musical instruments in the Karakalpak language. They are divided into certain groups and are revealed semantic differences. It mentions the use of stringed musical instruments such as kobyz, dutar, girjek and dombra. It's provided information on the origin of some terms of musical instruments. Also included are terms for parts of old musical instruments. Comprehensive study of musical terms contributes to the development of Karakalpak terminology.

QARAQALPAQ TILINDEGI FIZIKA ATAMALARINIŇ QOLLANILIW ÓZGESHELIGI

G.Qarlıbaeva – filologiya ilimleriniń doktori (DSc)

D.Asanova – magistrant

Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch so'zlar: terminologiya, fizika atamaları, metafora, metonimiya, teńew, epitet.

Ключевые слова: терминология, термины физики, метафора, метонимия, сравнение, эпитет.

Key words: terminology, physics terms, metaphor, metonymy, comparison, epithet.

Hár bir tildin rawajlanıwı hám qalıplesiwi eń aldı menen onıń leksikasında kórinedi. Qaraqalpaq tiliniń sózlik quramı oǵada bay. Ol jámiyetlik turmıstıń barlıq táreplerin óz ishine qamtıtuǵın leksikalıq birliklerden ibarat. Onıń bir

bólegin hár túrli kásip hám tarawlarǵa baylanıslı sózler quraydı. Sol qatırı fizika atamaları qaraqalpaq leksikasında, sonıń ishinde shayır hám jazıwshılar dóretnen shıǵarmalar tilinde, folklorlıq dóretpelerde jeke túrde yamasa sózlerge

qosılıwı hám dizbeklesiwi, morfologiyalıq jaqtan ózgeriske ushırawı, yaǵnıy, hár qıylı affikslerdiń qosılıwı arqalı jańa mánili sózlerdi dóretiwi, ayırım jaǵdaylarda awıspalı mánide qollanıwı arqalı ilimde hám jámiyette hár qıylı terminler hám atamaların, jańa mánili sózlerdiń payda bolǵanlıǵın hám házirgi kúnde de payda bolıw órisi rawajlanıp atırǵanlıǵın sezemiz.

Sonǵı jılları qaraqalpaq til biliminde tildegi eń aktual máselelerdiń biri sıpatında terminlerge ayrıqsha diqqat qaratılmaqta. Terminler hár qanday tildegi sózlik quramında belgili orın iyeleydi. Sonlıqtan da, terminler sisteması házirgi waqıtta ilimiy izertlew obyektine aylandı [1:6].

Fizika atamaları qaraqalpaq til biliminde ele arnawlı izetlenbey qıyırǵan máselelerdiń biri. Bul máselege baylanıslı terminler qaraqalpaq tiliniń sózlik quramında, eki tillik (qaraqalpaqsha-rursha, russha-qaraqalpaqsha), túsindirme hám terminologiyalıq sózliklerde, sonday-aq, fizika qánigeligi boyınsha jazılǵan arnawlı ádebiyatlarda berilgen.

Qaraqalpaq tilindegi fizika atamalarınń fonetikalıq, leksika-semantikalıq, morfologiyalıq, sintaksislik ózgeshelikleri qaraqalpaq awızeki dóretpelerinde hám jazıwshı-shayırlardıń shıǵarmalarında jıyı ushırasadı. Biz, bunı Ibrayım Yusupov dóretiliwshiligi hám naqıl-maqallar mısasında kóriwimizge boladı. Máselen, *jol, kúsh, nur, aspan, juldız, waqt* sıyaqlı fizikalıq atamaları awıspalı mánilerde de jumсалған.

Fizika iliminde *jol* – qozǵalıwshı materiallıq noqattıń traektoriyasınıń boyınan belgilenip alınǵan eki noqat arasındaǵı aralıǵı degendi bildiredi [2:39]. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózliginde bolsa, *jol* – bir orınnan ekinshi orınǵa qatnaw ushın arnalǵan júriw ornı degen túsiniń kórsetilgen [4:209].

Kórkem shıǵarmalarda, naqıl-maqallarda awıspalı mánide ol *baxıt jolı, ómir jolı* sıyaqlı metaforalıq xızmette júda ónimli qollanılǵan. Mısalı:

1. Qızıl qıya shólistanǵa
Polat jollar salajaqız [3:16].
2. **Qosıq jollarında** yaddan bilemen,
Oy-shuqırın, kópirin, jap-salmanı [3:37].
3. Atadan uǵıl tuwılsın,
Atanıń jolın quwsın [7:25].
4. Oramal ton bolmas, **jol bolar** [7:25].
5. Is qosjaqpas jalqawlar,
Buzıq jolǵa tez túser [7:62].
6. **Jaqsı joldıń** uzını jaqsı,
Jaman joldıń qısqaşı jaqsı [7:51].

Mısallardaǵı *jol* ataması fizika tarawındaǵı eki noqat arasındaǵı aralıq emes, insannıń ruwxıy jaǵdayına baylanıslı *baxıt jolı, ómir jolı, qosıq jolı, ata jolı, jaqsı jolı, jaman jolı* sıyaqlı awıspalı mánilerde qollanılǵan. Birinshi mısaldaǵı qollanılǵan *polat jollar* epitelik xızmet atqarıp tur. Fizika atamalarındaǵı *joldıń* túri bolmaydı, ol kórkem dóretpelerde ǵana túrlendirip beriledi. Yaǵnıy qumlıq, shólistan jerge polattan *jol* salıw shayır tárepinen orınlı qollanılǵan. Ekinshi mısaldaǵı *jol* metaforası shayır tárepinen júda sheberlik penen jumсалған. Sebebi, *jol* joqarıda aytqanıımızday eki noqat arasındaǵı aralıq. Al bul jerde bolsa *qosıq jolı* «qosıq qatarı» mánisinde kelip metaforalıq xızmette qollanılǵan. Bilemiz, qosıqta *jol* bolmaydı, bunda avtor óz awılına barar jolın hár bir jazǵan qosıq qatarları kibi yaddan biliwın onıń qosıq jolları arqalı awıl jolınıń kewline jaqınlıǵın sezindirgisi kelgen. Ushinshi, tórtinshi mısallarda *jol* ataması awıspalı mánide kelip, *isbasarı bolıw, keynine eriw, dawamshısı bolar* sıyaqlı mánilerdi bildirip keledi. Besinshi, altınshi mısallarda bolsa, *durıs hám nadurıs is-háreketler, qılmıslar jol* sózi arqalı awıspalı metaforalıq xızmette, yaǵnıy, *buzıq jol, jaqsı jol, jaman jol* túrinde qollanılǵan.

Kúsh – basqa deneler yamasa maydanlar tárepinen materiallıq noqatqa bolǵan mexanikalıq tásirdeń ólshemi [2:61]. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózliginde

tómendegidey anıqlama berilgen. *Kúsh* – denede bolatuǵın fizikalıq quwat, qarıw, ǵayrat, shama, hal-dárman [5:80].

Shayır dóretpelerinde hám naqıl-maqallarda *kúsh* mexanikalıq tásirdeń ólshemin emes, hár qıylı awıspalı mánilerde kelgen. Mısalı:

1. **Kúshli** ázzini talaǵan,
Japası kóp zamanım bar [3:37].
2. **Kúshlilerdiń** ıǵın shalıp,
Ázzilerin qorlar edi [3:37].
3. **Kúsh** atasın tınlamas [7:96].

Bul keltirilgen misallardıń derlik barlıǵında metonimiyalıq mánı xızmet etip tur. Yaǵnıy birinshi mısaldaǵı *kúshli* sózi tuwra mánide *kúshli adamdı* bildirip kelgen bolsa, ekinshi mısalda da *kúshlilerdiń* metonimiyası arqalı «bay adam», «hámeldar adam» mánisin bildirip, qosıqtıń ekspressivligin arttırıw ushın júda orınlı qollanǵan. Ushinshi mısaldaǵı naqılда *kúsh* ataması arqalı, *qarıwlı, ǵayratlı, kúshli márt, batur* mánisindegi metonimiyalıq qatardı dúzip kelgen.

Kórkem shıǵarmalarda *nur* ataması da júda jıyı qollanıladi. Fizikalıq tárepten *nur* – jaqtılıqtıń sınw nızamına saykes sinatuǵın móldir kristallar arqalı ótiwshi jaqtılıq nurı degendi bildiredi [3:89].

Shayır dóretpelerinde *nur* ataması awıspalı mánide qollanılǵan. Mısalı:

1. Qalıń elge **bilim nurın** taratqan,
Men muǵallım degen xalıqtı súyemen [3:42]!
2. Miyge – bilim, júregine jaslardıń,
Adamgershiliktiń nurın quyıńlar [3:42].

Bul misallarda *nur* ataması metaforalıq xızmette jumсалған. Fizikalıq nurdıń hesh qanday túri bolmaydı. Al, awıspalı mánide keń túrde *jaqsılıq nurı, bilim nurı, adamgershilik nurı* túrinde shıǵarmalıń tásirtiligin jetkeriw ushın avtorlar tárepinen júda sheberlik penen qollanıladi.

Sonday-aq, shayır dóretpelerinde hám naqıl-maqallarda *waqt* ataması qollanıladi. Fizikalıq tárepten *waqt* atamasına – qubılıslardıń ótiw uzaqlıǵın, izbe-izligin sıpatlawshı fizikanıń tiykarǵı túsiniń birinshi degen anıqlama berilgen [2:154]. Qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózliginde bolsa, *waqt* – mezigil, saat, jıl, máhál [6:419].

Al, shayır shıǵarmalarında tómendegidey awıspalı mánilerde qollanılǵanın kóriwimizge boladı. Mısalı:

1. **Mashınaday zuwlaydı waqt.**
Aspan uzaq tursa bulıtsız [3:25].
2. **Miyrimsiz waqt, sum zaman**
Tırnaǵın tasqa batırǵan. [3:108].

Birinshi mısalda waqtıń júda tez arada ótip ketiwın mashına tezligine teńep tur. Ekinshi mısaldaǵı *waqt* metafora xızmetinde kelgen. Sebebi, waqtıń miyrimlisi yamasa miyrimsiz, jaqsısı yaki jamanı bolmaydı. Waqt degen abstrakt túsiniń hesh nársege, jaǵdayǵa, halatqa qaramay ótip kete beriwın miyrimsizlikke uqsatıp qosıqtıń tásirtiligin ótkirtiligin támiynlep tur. Bul túrdegi metaforalar shayır tárepinen júda orınlı qollanılǵan.

Joqarıdaǵı ayılǵan fizikalıq atamalardan basqa da *aspan, juldız, ay* sıyaqlı aspan deneleriniń atamaları jazıwshı-shayırlarımızdıń dóretpelerinde hám naqıl-maqallar tilinde júda kóp ushırasadı. Oytkeni, dóretiliwshi insan óz qıyalında súzip, aspan deneleri hám abstrakt túsiniń menen sawbette boladı. Al, bul kórkem shıǵarmada onıń tásirtiligin jetkeriwde júda ónimli boladı. Mısalı:

1. **Kewil aspanımda** juldızlar sónik,
Ay da on tórtinde toǵanın qoydı [3:66].
2. **Aspanǵa** isengen ashtan óler [7:63].
3. **Úmit juldızına** telmirirken kóz
Kóp jerde aylanǵan pitpes ármanǵa,
Tinishlıq tatılıq degen eki sóz [3:3].
4. Adam juldızlardıń tilin ne bilsin,
Sen bolmasañ, **Poeziya juldızı** [3:67]!

Bul misallarda tolıǵı menen awıspalı mániler kórinip tur. *Kewil aspanı* metaforası arqalı shayır óziniń ishki

keshirmelerin yaǵny kewil xoshınıń bolmawın sáwlelendiriwge háreket etedi. Naqıl-maqal quramında kelgen *aspan* sózi de metaforalıq xızmette jumсалǵan. Al, *juldız* ataması arqalı dáslepki mısaldı insanlardıń juldız ushqanda oǵan tilek tilew túsiniginen kelip shıǵıp, barlıq úmitin usı juldızǵa baylap, oǵan isenip tilek tilep kózleri tórt bolıwı bayanlanadı. *Poeziya juldızı* metaforası bolsa, biz bilemiz, juldız ol tek aspanda, eń joqarıda sonlıqtan da, lirikalıq qaharmandı kóklerge kóterip, poeziyanıń eń, joqarı juldızı dep ataǵan.

Ulıwmalastırıp aytqanda, shayır dóretiliwshiliginde, sonday-aq, xalıq awızeki dóretpeleriniń biri naqıl-maqallarda qaraqalpaq tilindegi fizika atamaları stillik ózgeshelikler menen qollanǵan. Bunda awıspalı mánidegi, ásirese, metaforalıq xızmettegi sózler shayır qosıqları hám naqıl-maqallar arqalı ádebiy ortalıqta, sonday-aq, kúndelikli turmısta paydalanıladı. Nátiyjede, ulıwma xalıqlıq tildiń tariyxıy rawajlanıwında arnawlı mazmunǵa iye til birlikler toparı bolıp keńeyip, tolıǵıp baradı hám de sózlik quramda atamalar sistemasın dóretdi.

Адебиеттер

1. Berdimuratov E. Qaraqalpaq tili terminleri . – Nókis: «Bilim», 1999.
2. Әбдикамалов Б. Исмаилов Қ.А., Өтениязов Е. Физика терминлериниң түсиндирме сөзлиги. – Нөкис: «Билим», 2001.
3. Юсупов И. «Таңдамалары шығармалары». Үш томлық. I, II, III том. – Нөкис: «Билим», 2018.
4. Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги. II том. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1984.
5. Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги. III том. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988.
6. Қарақалпақ тилиниң түсиндирме сөзлиги. IV том. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992.
7. Қарақалпақ фольклоры. (Көп томлық) 88-100 томлар. – Нөкис: «Илим», 2011.

РЕЗЮМЕ

Мақоллада qaraqalpaq tili terminologiyasining, shuningdek fizika atamaları haqida ma'lumotlar berilgan. Fizika atamalarining badiiy asarlar tilida ko'chma ma'noda qo'llanilib kelishi o'rganilgan. Fizika ilmiga oid atamalarning xususiyatlari tahlil etilgan.

РЕЗЮМЕ

В статье представлена информация по терминологии каракалпакского языка, а также физические термины. Известно, что термины «физика» в языке художественной литературы используются в переносном смысле. Анализируются свойства терминов, относящихся к физической науке.

SUMMARY

The article provides information on the terminology of the Karakalpak language, as well as physical terms. It has been learned that the terms of physics are used figuratively in the language of fiction. The properties of the terms are analyzed related to physical science.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН ОЙКОНИМЛЕРИНИҢ НОМИНАЦИЯСЫНДА НЕГАТИВЛИК ПРИНЦИПИ

М.Д.Қурбанов – филология илимлериниң кандидаты

Әженияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: топоним, ойконим, ном бериш, номинация, тамойил, омил, позитив, негатив, белги

Ключевые слова: топоним, ойконим, наименование, номинация, принцип, фактор, позитив, негатив, знак

Key words: toponym, oikonym, naming, nomination, principle, factor, positive, negative, sign

Топоним – бир типке киретуғын тәбийий-географиялық объектти бир-биринен ажыратып көрсетиў хызметти жүкленген арнаўлы (меншикли) атама, ол улыўма қолланыўшы (ғалабалық) сөзден атқаратуғын хызметти, мәни аңлатыў жағынан парықланады. Географиялық объекттиң қандай түри екенине қарай топонимлер ороним, гидроним, ойконим, некроним т.б. болып бөлинеди. Булардың ишинде ойконимлер жумсалыў өнімиллиги, жәмийет турмысында тутқан орны менен характерленеди. Ойконимлерге аўыл, қала, посёлка, қорған сыяқлы адамлардың жасаў орынларының меншикли атамалары киреди.

Ойконим тек орын, мәнзил ҳақында емес, ал аталған жердиң географиялық шараяты, ықлымы, тәбияты (фаунасы, флорасы), халық, жәмийет ҳақында мағлыўматларды да өзінде жәмлейди. Сонлықтан олардың пайда болыў жолларын, материаллық тийкарлары ҳәм номинациясын үйрениў топонимикада әҳмийетли есапланады. Бул мәселе бир қатар илимпазлар, атап айтқанда, В.А.Жучкевич, А.В.Суперанская, Э.М.Мурзаев, А.Камалов, З.Дүсимов, Н.Улуқовлардың изертлеўлеринде арнаўлы түрде сөз етилген.

Географиялық объектке атама бериў курамалы ҳәм қоспалы қубылыс. Топонимлер, оның бир түри ойконимлердиң аталыў жолларын (номинациясын) анализ етиў тек предмет ҳәм оның белгилери емес, ал атама бериўши, оның психикалық ҳалаты, объектке қатнасы, ўақыт, жәмийет ҳақында мағлыўматлар алыў имканиятын береді.

Топонимлер тарийхына нәзер салсақ, олар ҳәзиргидей түрли мәнилик, дүзиліслик өзгешеликлерге ийе болмаған. Адамлар ерте дәуірлерде географиялық объекттерди жай сөзлер менен ғана атаған: дәрьяны *дәрья*, көлди *көл*, таўды *таў* деген. Профессор Э.М.Мурзаев буның себеби ерте дәуір адамларының сөз байлығының аз болыўы ҳәм географиялық объекттиң бир неше парықлы белгилерин аңлай алмаўынан деп көрсетеди. Сол ушын гейде бир сөз бир

неше мәниде жумсалғанын, мәселен, *суў* сөзиниң суйықлық мәнисинен басқа «дәрья», «көл», «теңиз» деген мәнилерде жумсалыўын *Ақсуў*, *Қарасуў* гидронимлери мысалында түсиндирген [5:117].

Солай етип, адам ақыл-зәкаўатының жетилисиўи, социаллық, жәмийетлик, руўхый турмыс тәризиниң раўажланыўы, басқа да факторлар жасаў орынларына атама бериў тәжирийбесиниң артыўына тийкар болды.

Бир орынды екіншисинен парықлап көрсетиў ойконимниң тийкарғы хызметти. Олардың пайда болыўы, қәлипlesiўи атама бериўши – адам яки адамлар жәмәәти (халық) тәрепинен әмелге асады. Атама бериўши жасаў орнына атама бериўде дәслеп ол жердиң өзине тән өзгешеликлерин, белгилерин излей баслайды. Бул процесте орынның тәбийий-географиялық жайласыўы, рельефлик дүзилиси, халықтың этникалық, социаллық белгилери, хайўанатлар ҳәм өсимликлер, басқа да предмет ҳәм белгилер мотив ўазыйпасын атқарады. «Белги – географиялық объекттерди атаўда ең әҳмийетли психологиялық категория. Ол атама таңлап қойыўға тийкар (мотив) болады. Хәттеки, белги топонимниң пайда болыў себебин де тез түсиндирип береді» [5:23]

Атама бериўши жоқарыда айтылған белгилерден бирин таңлаўда қандай да бир принципке тийкарланады. Принциплер хәр қыйлы болыўы мүмкин. Э.М.Мурзаев топонимлер номинациясында төмендегидей принциптерди белгилеп өткен:

1. *Позитивлик* – объекттиң реал көринисиниң атамада сәўделениўи. Бундай топонимлер жүдә көп, олар объекттиң тәбийий-географиялық, характерли өзгешеликлернен мағлыўмат береді;

2) *Негативлик* – объектти тек өзине тән, басқасында ушыраспайтуғын белгисине тийкарланып атаў;

3) *Өзлестирме* (калька) – атама аўдарма жолы арқалы қәлипlesiди. Бунда оның дүзилиси өзгериўи мүмкин, ал мәниси сақланады;

4) *Қатарлар* (салыстырыў) нызамы – бир неше